

Жиноят-Ҳуқуқий Принциплар Тизими: Назарий Таҳлил

Ақром Икромович Тошпулатов¹

Аннотация: жиноят қонунчилигининг раҳбарий қоидалари, асослари бўлган жиноят-ҳуқуқий принциплар мазмунини тўғри белгилаш, жиноят қонунчилигини такомиллаштиришда принципларнинг ўрнини тадқиқ этиши долзарб аҳамият касб этмоқда. Мақолада жиноят-ҳуқуқий принциплар тизимига оид назарий қарашлар таҳлил қилинган. Муаллиф томонидан назарий қарашлар таҳлили асосида амалдаги Жиноят кодексида белгиланган принциплар мазмунан қайта кўриб чиқилиши зарурлиги таъкидланган.

Калит сўзлар: жиноят, принцип, тизим, жиноят, жазо, криминализация, декриминализация.

Кириш

Мамлакатимизда жиноят қонунчилигини турлича шарҳлаш ва коррупция ҳолатлари содир этилишига йўл қўядиган ёхуд ижтимоий хавфлилик даражаси ва хусусияти жиноят қонунчилиги принципларига мос келмайдиган қилмишлар учун жавобгарлик белгиланишига йўл қўядиган нормалардан воз кечиш, жиноят қонунчилигидаги бўшлиқлар, қарама-қаршилиқларни бартараф этиш, халқаро стандартлар талабларидан келиб чиққан ҳолда жиноят қонунчилигини такомиллаштириш бўйича салмоқли ишлар олиб борилмоқда.

Бунда, жиноят қонунчилигининг раҳбарий қоидалари, асослари бўлган жиноят-ҳуқуқий принциплар мазмунини тўғри белгилаш, жиноят қонунчилигини такомиллаштиришда принципларнинг ўрнини тадқиқ этиши долзарб аҳамият касб этмоқда. Жиноят ҳуқуқи назариясида жиноят-ҳуқуқий принципларнинг тизимига оид бир қанча қарашлар мавжуд бўлиб, уларни тадқиқ қилиш миллий жиноят ҳуқуқи назариясини бойитишга хизмат қилади.

Материал ва методлар

Тадқиқотда Ўзбекистон Республикасининг соҳа олимларининг принииплар тизимига оид доктринал қарашлари таҳлил қилинди.

Тадқиқот методлари сифатида қиёсий-ҳуқуқий, тарихий, эмпирик тадқиқот, статик маълумотлар таҳлили каби усуллардан фойдаланилди.

Тадқиқот натижалари

Ҳуқуқ назариясида ҳуқуқий принциплар маълум бир иерархик тузилишга эга бўлиши ва улар турли даражаларга бўлиниши ҳақида қарашлар мавжуд. Айрим ҳуқуқшунос олимлар ҳуқуқий принципларни икки, айримлари уч, айримлари тўрт ва ундан ортиқ даражаларга бўлишади. Бунда маълум бир принципнинг бутун ҳуқуқ тизимига ёки маълум бир соҳага (соҳаларга) тегишлилиги асос қилиб олинади.

Худди шундай қарашлар жиноят ҳуқуқи соҳасига ҳам тегишли. Собиқ совет даври олимлари томонидан жиноят ҳуқуқи принципларини иккига (умумий ва соҳавий), учга (умумҳуқуқий, умумжиноят-ҳуқуқий ва махсус), тўртга (умумий, соҳалараро, соҳавий ва ҳуқуқнинг маълум бир институтига тегишли принцип) бўлинган. А.Мальцев жиноят ҳуқуқи принципларини умумий, соҳалараро, соҳавий ҳамда ҳуқуқий категориялар принциплари (масалан “жиноят” ва “жазо” категорияларига тегишли принциплар)га бўлган[1, 251-270].

¹ Тошкент давлат юридик университети мустақил изланувчиси, юридик фанлар номзоди

Бундай қарашлар ҳуқуқ тизими элементларига асосланади, яъни қанча кўп элемент бўлса, шунга мувофиқ, принципларнинг даражалари ҳам мавжуд бўлади. Бироқ бундай ёндашувлар ҳам принциплар тизимига оид саволларга тўлиқ жавоб бера олмайди. Масалан, принцип бир вақтнинг ўзида бир нечта ҳуқуқ институтига тегишли бўлса, унда у соҳавий принцип бўладими ёки ҳуқуқий институт принципи бўладими? деган савол туғилади. Бундай ҳолатда, уни соҳавий принцип деб бўлмайди, чунки у соҳанинг фақат бир нечта институтларига тааллуқли бўлади. Ўз навбатида уни ҳуқуқ институти принципи ҳам деб бўлмайди, чунки у бир вақтнинг ўзида бир нечта институтга тегишли бўлади. Бу эса, юқорида таъкидлаганимиздек, ҳуқуқ тизими элементларига мос равишда институтлараро ва нормалараро принциплар тизимига бўлиш керак, деган хулосаларга олиб келади. Айнан шу нуқтаи назардан келиб чиққан ҳолда, А.Попов жиноят ҳуқуқи принципларини қуйидаги олти даражага: умумий, соҳалараро, жиноят-ҳуқуқий, институтлараро, нормалараро ва жиноят ҳуқуқи нормасига бўлган[2, 26].

Принципларни бундай ҳуқуқ тизимига оид иерархик даражаларга бўлиш умумҳуқуқий нормаларни бундай тизимга тушмаслигига олиб келади, чунки умумҳуқуқий принциплар бирор-бир ҳуқуқ соҳасига тааллуқли бўлмайди. Шу сабабдан ҳам айрим олимлар, умумҳуқуқий принципларни жиноят-ҳуқуқий принципларига киритмасликни таклиф қилишади, уларнинг фикрича, умумҳуқуқий принциплар фақат соҳавий принциплар орқали қўлланилади [3, 16-17].

Ушбу қарашларни таҳлил қилган Т.Сабитов, жиноят ҳуқуқи принципларини иерархик асосда даражаларга бўлишда ҳуқуқ тузилишини асос қилиб олиш мумкин эмас[4, 136], деган хулосага келган.

Юқоридаги фикрлар таҳлили асосида принципларни иерархик асосда даражага бўлиш ҳуқуқ тизими элементларига мос келиши сабабли (масалан, конституциявий принцип, жиноят ҳуқуқига оид умумий принцип, жиноят ҳуқуқи институти принципи ва ҳ.к.) кўпчилик олимлар шу жиҳатдан масалага ёндашишган. Бу ёндашув нисбатан соддалиги, унинг мазмунини тушуниш учун қулайлиги билан нафақат илмий, балки амалий жиҳатдан ҳам аҳамиятлидир. Айниқса, олий таълим муассасаларида талабаларга принципларни тушунтиришда энг мақбул усул ҳисобланади. Аммо, бу ёндашув ҳар доим ҳам принципларнинг моҳиятини тўла очиб беришга, айниқса, қонун нормаларида акс этмаган, доктринал аҳамиятга эга бўлган принциплар моҳиятини тушуниш имконини бермайди.

Е.В.Скурко, жиноят ҳуқуқи принципларини тизимлаштиришда ҳуқуқий тизимдаги норматив, ташкилий ва ғоявий статик компонентлар ҳамда ҳуқуқ ижодкорлиги ва ҳуқуқни амалга оширишдан иборат бўлган динамик компонентларга асосланган. У статик принциплар сифатида ҳуқуқ принциплари, ҳокимият органлари фаолиятига оид принциплар, ҳуқуқий-ғоялар принциплар, шунингдек ҳуқуқий соҳадаги одатлар ва стереотипларни кўрсатган. Динамик принциплар сифатида эса, ҳуқуқ ижодкорлиги ва ҳуқуқни амалга ошириш принципларини кўрсатган[5, 59].

А.В.Нестеров, ижтимоий муносабатларнинг ҳуқуқий хусусиятлари нафақат қонунлар (норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар)да, балки доктрина ва одат (урф-одатлар)да ҳам намоён бўлиши мумкинлигини билдириб, ўз навбатида принципларни легитим, доктринал ва анъанавий турларга бўлиш мумкинлигини таъкидлаган[6, 65].

Бошқа муаллифлар эса, принциплар тизимини бироз кенгайтириб тизимлаштиради: 1) принципларнинг ҳуқуқ нормаларида қонуний мустаҳкамланганлигидан келиб чиққан ҳолда мажбурий аҳамиятга эгаллиги, 2) принциплар жиноят ҳуқуқнинг предмети бўлган ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш механизмнинг асоси бўлиб хизмат қилади, 3) ҳуқуқ ижодкорлиги ва ҳуқуқни қўллаш фаолиятига ҳамда фуқароларнинг ҳуқ-атворига бевосита таъсир кўрсатади, 4) ҳар доим жиноят ҳуқуқи мақсадлари (вазифалари), шунингдек жиноий жавобгарлик асослари билан боғлиқ бўлади, 5) жиноят қонунчилиги барча нормаларига таъсир қилиш хусусиятига эга, 6) барқарорлик хусусиятига эга, 6) қонун чиқарувчи, ҳуқуқни қўлловчи органлар ва фуқаролар учун мажбурий ҳисобланади, 8) муайян ҳуқуқ нормаларини мантиқан тадқиқ қилиш натижаси ҳисобланади, 9) бир тизим сифатида мавжуд бўлади ва ишлайди[7, 47].

Жинойт-хукукий принциплар тизимига нисбатан юқорида кўрсатилган фикрларни татбиқ этганда, легитим (норматив-хукукий ҳужжатлардаги, бизнинг ҳолатда Жинойт кодексидаги) нормалар аввало конституциявий принципларга мос бўлиши талаб этилади.

В.Д. Филимонов, жинойт-хукукий принципларни тизимлаштириш қуйидаги иккита масалани ҳал қилишни талаб қилади: тизимлаштиришни талаб қиладиган принциплар чегарасини белгилаш ҳамда уларнинг ўзаро алоқадорлигини аниқлаш дейди. Унинг фикрича, Жинойт кодексида белгиланмаган, аммо жинойт ҳуқуқида мавжуд бир қанча принципларни содир этилган жинойт учун жинойий жавобгарлик принциплари қаторига киритиш керак [8, 42].

В.Д. Филимонов фикрларига қўшилган ҳолда жинойт-хукукий принципларини тизимлаштиришда уларнинг мазмуни ва тузилишига эътибор қаратиш лозим, деб ҳисоблаймиз.

Ўз навбатида принципларни уларнинг мазмунига кўра тизимлаштиришда уларни принцип мазмунини ифодаловчи ҳолатларга ҳамда улар ҳукукий тартибга соладиган соҳага қараш муҳим аҳамият касб этади.

Принциплар мазмунини белгилайдиган ҳолатлар Конституция қоидаларини акс эттиради, бу конституциявий қоидалар жинойт қонунчилиги учун мажбурий эканлигидан келиб чиқади.

У.Холиқулов Конституциянинг жинойт қонунчилигига таъсирининг бир нечта хусусиятларини санаб ўтган: 1) у ЖК қоидалари Конституцияда белгиланган қоидаларга зид келиб қолганида, 2) қилмишнинг жинойийлиги ва жазога сазоворлигини белгиламайдиган Конституция нормалари ЖК Махсус қисмига жинойт-хукукий таъқиқни (криминализация ёки декриминализация) ёхуд пенализация ёки депенализацияни белгилашда. Бундан ташқари, жинойт ҳуқуқида Конституциянинг таъсири жинойт объекти назариясини ривожлантириш орқали ҳам намоён бўлиши мумкин. Бунинг учун биринчи навбатда инсоннинг қайси ҳуқуқлари энг муҳим ҳисобланиши ва биринчи навбатда жинойт-хукукий ҳимоя қилинишини, бу эса ўз навбатида объектив ва позитив ҳуқуқ назариясининг ўзаро нисбатини аниқлашни талаб қилади [9, 64-65].

В.П.Коняхин эса, жинойт-хукукий тартибга солишга боғлиқ барча конституциявий қоидаларни учга бўлишни таклиф қилган: а) жинойт-хукукий соҳа учун концептуал моҳиятга эга нормалар, б) жинойт қонунчилиги учун тизимни ташкил қилувчи функцияни бажарадиган, унинг вертикал (иерархик) тузилиши ва унинг мумкин бўлган норматив манбаларини аниқлайдиган нормалар, в) конструктив функцияларни бажарадиган, яъни жинойт кодекси матни билан қўшилиб кетадиган, жинойт-хукукий кўрсатмалар мазмунини белгилайдиган нормалар [10, 53-54].

Шу сабабдан, жинойт-хукукий принципларни конституциявий принциплар ва бошқа принципларга бўлиш ҳақида қарашлар ҳам мавжуд.

ЖКдаги принципларни тузилишига қараб оддий ва мураккаб тузилишга эга принциплар сифатида ҳам тизимлаштириш мумкин.

Оддий тузилишга эга принциплар сифатида битта талабдан (одатда битта қисмдан иборат нормаларда ифодаланган) иборат принципларни кўрсатишимиз мумкин. Жумладан, фуқароларнинг қонун олдида тенглиги (5-модда), демократизм (6-модда), айб учун жавобгарлик (9-модда), жавобгарликнинг муқаррарлиги (10-модда) принциплари бир талабдан (қисмдан) иборат норма сифатида шакллантирилган.

Мураккаб тузилишига эга принциплар сифатида бир нечта талабдан иборат (бир норма бир неча қисмлардан таркиб топган) принциплар ҳисобланади. Масалан, қонунийлик (4-модда), инсонпарварлик (7-модда), одиллик (8-модда) принципларида 2-3 тадан талаблар мавжуд.

Принципларни бир-бирига ўзаро алоқадорлиги жиҳатидан ҳам бир неча гуруҳларга бўлиш мумкин.

Биринчи гуруҳга жинойий жавобгарлик шартларни белгилайдиган принципларни киритиш мумкин, уларга қонунийлик ва фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, демократизм принциплари қиради. Масалан қонунийлик принципида қилмишнинг жинойийлиги, жазога

сазоворлиги ва бошқа ҳуқуқий оқибатлари фақат Жиноят кодекси билан белгиланиши орқали, жавобгарликнинг энг асосий шартини белгилаб қўйилган.

Иккинчи гуруҳга жиноий жавобгарлик асослари ва мазмунини белгиловчи принципларни киритиш мумкин, уларга инсонпарварлик, одиллик, айб учун жавобгарлик принциплари киради.

Учинчи гуруҳга жиноий жавобгарликнинг мажбурийлигини белгилайдиган жавобгарликнинг муқаррарлиги принципи киради.

Шунингдек, жиноят-ҳуқуқий принципларни легитим ва доктринал принципларга бўлиниши ҳақидаги қарашлар ҳам мавжуд[6, 67].

Легитим принциплар деганда, қонунчилик ҳужжатларида ўз аксини топган принциплар назарда тутилади. Жумладан, ЖКнинг 4-10-моддаларида белгиланган принципларни легитим принципларга киритиш мумкин. Бу принциплар аниқ ижтимоий муносабатларни тартибга солиш имконига эга.

Доктринал принциплар деганда, кўпроқ назарий қарашларда акс этган, шунингдек жиноят қонунда бевосита принцип сифатида акс этмаган, аммо ўз мазмунига кўра, жиноят ҳуқуқи институтлари фаолиятини тартибга солиш хусусиятига эга қоидаларни тушуниш мумкин.

И.В.Филимонова ва Х.А.Зуховлар [11, 74-75] юридик адабиётларда нафақат жиноят ҳуқуқига, балки бошқа ҳуқуқ соҳаларига ҳам таалукли бўлган принциплар мавжудлигини таъкидлаб, мисол сифатида жавобгарликнинг индивидуаллаштирилиши ва дифференциация қилиш принципини кўрсатишган. Шу билан биргаликда адабиётларда қонунчилик ҳужжатларида акс эттирилмаган бир нечта жиноят-ҳуқуқий принциплар, масалан мажбурлов чораларини (жиноий репрессия чораларини) тежаш принципи, жиноий фаолиятни давом эттиришнинг олдини олиш ва жиноий фаолиятдан кейинги ижобий фаолиятни рағбатлантириш принципи ҳам мавжуддир.

Т.Н.Панченко Жиноят кодексига белгиланган принципларни методологик принциплар, деб атаб, яна бошқа принциплар борлигини ҳам таъкидлайди. Унинг фикрича, ҳар қандай инсон фаолиятига таалукли мақсадга йўналтирилганлик, тежамкорлик, амалий аҳамиятга эгалик, ва илмийлик каби принциплар мавжуддир[12, 31-34].

Айрим муаллифлар, жиноят ҳуқуқининг тартибга солиш принциплари сифатида жазонинг содир этилган қилмишга мувофиқлиги ҳамда мажбурлов чораларини тежаш принциплари борлигини ҳам таъкидлашади.

Бу ерда таклиф этилаётган принциплар мамлакатимиз жиноят қонунда гарчи алоҳида принцип сифатида кўрсатилмаган бўлсада, аммо унинг қоидалари қонунда белгиланган принцип мазмунида акс эттирилганлигини таъкидлаб ўтиш лозим. Жумладан, жазонинг содир этилган қилмишга мувофиқлиги ЖКнинг 8-моддасида белгиланган одиллик принципи билан камраб олинади.

В.Д.Филимонов ўзининг 2002 йилда чоп этилган “Принципы уголовного права” номли монографиясида принципларни тизимлаштириш бўйича қизиқарли тизимни таклиф қилган. Биз ушбу тизимни батафсил таҳлил қилишга қарор қилдик.

У жиноят-ҳуқуқий принципларни жиноий жавобгарлик принциплари ҳамда жиноят ҳуқуқи Махсус қисми ҳуқуқий нормалари тизими ва мазмунини белгилайдиган принципларга бўлган.

Жиноий жавобгарлик принципларини ўз навбатида жиноий жавобгарликнинг конституциявий принциплари ва жиноий жавобгарликнинг бошқа принциплари каби турларга ажратган.

Жиноий жавобгарликнинг конституциявий принциплари сифатида қонунийлик, фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, содир этилган жиноят учун жавобгарлик принципи, ижтимоий хавфли қилмиш ва ижтимоий хавфли оқибат учун жавобгарлик принципи, айб принципи, одиллик принципи, инсонпарварлик принципларини; жиноий жавобгарликнинг бошқа принципларига жиноий жавобгарликнинг муқаррарлиги, жиноятларни ва уларнинг ижтимоий хавфли

оқибатларини олдини олиш ва судланганларнинг тузалишини рағбатлантириш принципларини киритган.

Бу ерда биз содир этилган жиноят учун жавобгарлик принципи ҳамда ижтимоий хавфли қилмиш ва ижтимоий хавфли оқибат учун жавобгарлик принципини иккита алоҳида принцип сифатида бўлиниши тўғри эмас, деб ҳисоблаймиз. Чунки жиноят қонуни бўйича жиноят деганда ушбу Кодекс билан тақиқланган, айбли ижтимоий хавфли қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик) жазо қўллаш таҳдиди билан жиноят деб топилади.

Ушбу Кодекс билан кўриқланадиган объектларга зарар етказадиган ёки шундай зарар етказиш реал хавфини келтириб чиқарадиган қилмиш ижтимоий хавфли қилмиш деб топилади.

Яъни, шахснинг жиноят содир қилганлиги айнан ижтимоий хавфли қилмиш содир этилганлиги ва унинг натижасида ижтимоий хавфли оқибат келиб чиққанлигини билдиради. Ўз навбатида жиноят учун жавобгарлик ижтимоий хавфли қилмиш ва унинг оқибати учун жавобгарликни назарда тутди. Шу сабабдан ҳам жиноят учун жавобгарлик ҳамда ижтимоий хавфли қилмиш ва ижтимоий хавфли оқибат учун жавобгарликни алоҳида принциплар сифатида кўрсатиш, бу тавтологиядан бошқа нарса эмас, деб ҳисоблаймиз.

Шахс, жамият ва давлатни кўриқлаш жиноят ҳуқуқи Махсус қисми ҳуқуқий нормалари мазмуни белгиладиган принцип сифатида кўрсатилган[8, 66-68].

В.Д.Филимоновнинг фикрича, жиноят қонуни шахс, жамият ва давлатни кўриқлар экан ва бу кўриқлаш мазмуни Жиноят кодекси Махсус қисми нормаларида акс этар экан, шу сабабдан ҳам у принцип сифатида қаралиши лозим. Бу фикрга қуйидагилар туфайли қўшилиб бўлмайди:

биринчидан, ЖКнинг 2-моддасида шахсни, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини, жамият ва давлат манфаатларини, мулкни, табиий муҳитни, тинчликни, инсоният хавфсизлигини жиноий тажовузлардан кўриқлаш унинг вазифаси сифатида белгиланган. Ўз навбатида ЖК барча нормалари, жумладан принциплар ҳам ушбу вазифа ижросини таъминлашга қаратилган;

иккинчидан, ЖК Махсус қисми нормалари жиноят қонуни 2-моддасида кўрсатилган кўриқланадиган объектларга қараб тизимлаштирилган;

учинчидан, ЖК Махсус қисми нормалари мазмуни ва тузилишини принцип сифатида баҳолаш, кодекснинг вазифалари мазмунини торайтириб қўйишга олиб келади.

В.Д. Филимонов ҳуқуқий нормаларни кўриқланадиган объектларга қараб тизимлаштиришни ҳам жиноят ҳуқуқи Махсус қисми принципи сифатида кўрсатар экан, ҳуқуқий нормалар қайси мезонлар асосида гуруҳларга ажратилиши керак ва улар қонунда қандай кетма-кетликда жойлаштирилиши керак, деган саволларни қўяди.

Албатта, Жиноят кодекси Махсус қисми нормалари ушбу қонун билан кўриқланадиган объектларнинг муҳимлиги ва турларига қараб жойлаштирилганлиги барчамизга маълум. Қонун чиқарувчи ЖК Махсус қисми нормалари қандай қилиб гуруҳларга ажратилиши ва қандай тартибда жойлаштирилиши кераклигини алоҳида моддада аниқ белгилаб бермаган бўлсада, ЖК 2-моддасида кўриқланадиган объектлар кетма-кетлиги ЖК Махсус қисмини тизимлаштириш учун асос бўлган. Шу сабабдан ҳам, ЖК Махсус қисми нормалари тизимини ҳам алоҳида принцип, деб қараш фикрига қўшила олмаймиз.

Т.Сабитов эса, жиноят ҳуқуқи принципларини тизимлаштиришда статик-динамик концепцияни илгари суради.

Унинг фикрича, ҳуқуқий принциплар ҳуқуқий тизимлар компонентларига қараб, яъни статик ва динамик принципларга бўлиниши керак.

У статик принциплар сифатида жиноят-ҳуқуқий сиёсатнинг қонун нормасида акс этган қоидалари ва жиноят ҳуқуқининг келажакдаги ривожини асосини белгиладиган қоидаларни кўрсатади. Уларни образли қилиб принцип-мақсадлар сифатида тасвирлайди. Динамик

принципларни эса принцип-вазифалар сифатида тасвирлайди. Динамик принципларга риоя қилган ҳолда статик принципларни амалга ошириш мумкин[4, 143-144], дейди.

У статик принциплар сифатида қонунийлик, айб учун жавобгарлик, мутаносиблик, битта жиноят учун икки марта жавобгарликка тортилишга йўл қўймаслик, инсонпарварлик, фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, шахсий жавобгарлик, жазонинг муқаррарлиги, жиноят-ҳуқуқий таъсир кўрсатишнинг мақсадга мувофиқлиги, жиноят-ҳуқуқий таъсир кўрсатишнинг мўтадиллигини кўрсатади.

Динамик принциплар сифатида ижтимоий хавфли қилмишларни криминализация ва пенализация қилиш, жиноят ҳуқуқ ижодкорлиги, жиноят-ҳуқуқий қилмишларни квалификация қилиш, жазо тайинлаш, жиноят-ҳуқуқий рағбатлантиришни кўрсатади.

М.В.Бавсун жиноят-ҳуқуқий принциплар ҳақида сўз юритар экан, улар кўпроқ назарий аҳамият касб этиб, амалиёт билан етарли даражада боғлиқ эмаслигини танқид қилади[13, 63].

Унинг фикрича, жиноят қонунидаги принциплар Конституцияга асослангани ҳолда унда жиноят-ҳуқуқий таъсир кўрсатишнинг моҳиятини акс эттирадиган ҳеч нарса йўқ. Конституцияга асосланган принциплар тизими ҳар қандай ҳуқуқ соҳаси бўйича қанчалик муҳим аҳамиятга эга бўлмасин, у маълум бир соҳада ҳуқуқий тартибга солишнинг ўзига хос хусусиятларни тўлиқ кўрсата олмайди. Жиноят қонунининг Конституцияга мос бўлиши муҳим ва у давлатнинг ҳуқуқий сиёсати ягоналигини таъминлайди. Шу билан биргаликда ҳар бир соҳа ўзининг ҳуқуқий тартибга солиш предмети бўйича принципларига эга бўлиши керак. Шу сабабдан ҳам, жиноят қонунидаги принциплар турлари кенгайтирилиши керак, деб, бунда бирор-бир нормалардаги, шунингдек, Олий суд Пленуми тушунтиришларида учрайдиган мавжуд қоидаларни принцип сифатида белгилашни таклиф қилган.

Илмий адабиётларда кўплаб қоидаларни жиноят-ҳуқуқий принциплар сифатида қараш таклиф қилинган жуда кўп қарашлар мавжуд. Жумладан, Ж.А.Неъматов жиноят қонун ижодкорлиги жараёнида криминализация (декриминализация)нинг тизимли-ҳуқуқий принциплари ҳақида сўз юритиб, уларни бир қанча турларга бўлиб кўрсатган:

конституцияга мослик принципи (барча жиноят-ҳуқуқий нормаларнинг Конституцияга мослиги);

криминализация (декриминализация)нинг аниқ қилмишга нисбатан тизимли-ҳуқуқий номувофиқ бўлмаслиги принципи (криминализация (декриминализация)нинг бошқа ҳуқуқ соҳалари нормаларига зид бўлмаслиги);

қилмишни криминализация (декриминализация) қилишнинг халқаро-ҳуқуқий зарурлиги (йўл қўйилиши) принципи (Жиноят кодексига киритилаётган ўзгартириш ва қўшимчаларнинг халқаро мажбуриятларга мослиги);

таъқибнинг процессуал амалга оширилиши принципи (моддий ва процессуал ҳуқуқ нормаларининг мувофиқлиги);

қонунда бўшлиқнинг бўлмаслиги ва тақиқнинг ошиб кетмаслиги принципи;

терминологиянинг аниқлиги ва ягоналиги принципи;

санкциянинг мувофиқлиги (қилмишга нисбатан) ва жиноий таъқибнинг тежалиши принципи[14, 57-62].

Албатта жиноят-ҳуқуқий принциплар ва жиноят қонуни принциплари турли тушунчалар бўлганлиги сабабли ҳам уларни тизимлаштиришга оид турли қарашлар мавжуд.

Хулоса

Юқорида кўриб чиқилган масалаларни таҳлил қилган ҳолда биз жиноят ҳуқуқи принципларини легал ва доктринал принципларга бўлиниши тарафдоримиз. Бизнингча легал (ёки легитим) принциплар деганда, Жиноят кодексига принцип сифатида белгиланган принципларни,

доктринал принциплар деганда эса, юридик адабиётларда, олимларнинг қарашларида ифодаланган, қонунда принцип сифатида ақс эттирилмаган принципларни тушунамиз.

Албатта, фикрлар хилма-хиллиги, жумладан жиноят-ҳуқуқий принциплари тизимига оид турли қарашлар мавжудлиги жиноят ҳуқуқи олдида турган вазибаларнинг энг мақбул ечимини топишда муҳим аҳамият касб этади.

Фикримизча, ушбу масала бўйича назарий қарашлар таҳлили асосида амалдаги Жиноят кодексида белгиланган принциплар мазмунан қайта кўриб чиқилиши зарур. Бунда, ушбу принциплар бугунги кун амалиётидан келиб чиққан ҳолда мавжуд камчилик ва бўшлиқларни тўлдириши, ижтимоий-сиёсий воқеликдан келиб чиқиб, жиноят қонунининг такомиллаштирилиши йўналишларини белгилаши керак.

Адабиётлар

1. Мальцев В. В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности. – СПб., 2004.
2. Попов А. Н. Принцип справедливости в уголовном праве: дис. ... канд. юрид. наук. СПб., 1993.
3. Непомнящая Т. В. Назначение уголовного наказания: общие начала, принципы, критерии: учеб. пособие. Омск, 2003.
4. Сабитов Т. Уголовно-правовые принципы: понятие, система и виды. дис. ... докт. юрид. наук. Екатеринбург-2019.
5. Скурко Е. В. Правовые принципы в правовой системе, системе права и системе законодательства: теория и практика // Правоведение. 2006. № 2.
6. Нестеров А. В. О доктринах, концепциях и стратегиях // Материалы всероссийской конференции «Конституция и доктрины России современным взглядом». – М.: 2009.
7. Арндаренко А. В. Роль принципа социальной справедливости в науке уголовного права России // Закон и право. 2007. № 8.
8. Филимонов В.Д.. Принципы уголовного права. – М.: АО «Центр ЮрИнфоР» 2002. -139 с.
9. Холиқулов У.Ш. Совершенствование уголовного законодательства Республики Узбекистан в условиях углубления демократических реформ. дис. ... докт. юрид. наук. Ташкент -2018.
10. Коняхин В. Конституция как источник Общей части уголовного права // Российская юстиция. 2002. № 4.
11. Филимонова И.В., Зухов Х.А. К вопросу о системе принципов современного российского уголовного права // Гуманитарные научные исследования. 2017. № 3. URL: <https://human.snauka.ru/2017/03/23018>
12. Панченко П. Н. Принципы уголовного права и линия их реализации в сфере обеспечения экономического правопорядка. Н. Новгород: НФ ГУ-ВШЭ, 2004. 131 с.
13. Бавсун М. В. Проявление принципа целесообразности при назначении наказания // Вестник Омского юридического института. 2004. № 1.
14. Неъматов Ж.А. Значение системно-правовых принципов криминализации (декриминализации в уголовном нормотворчестве// Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчиликни либераллаштириш – инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш қафолати. Республика илмийамалий конференцияси материаллари. -Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси 2018.

